

UOT 81'28

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2025.1.136>

ZÜLFİYYƏ İSMAYIL

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ EYNI SƏS TƏRKİBİNƏ AİD ƏKS MƏNALI SÖZLƏRİN
YARANMASININ LEKSİK VƏ MORFOLOJİ YOLU

Məqalədə Azərbaycan dilində eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin yaranma üsulları geniş şəkildə tədqiq olunur. Məlumdur ki, dilçilik sahəsində eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin sistemli və elmi tədqiqi böyük aktualıq və elmi əhəmiyyət qazanmışdır. Bu mühüm hadisə Azərbaycan dili üçün də xarakterik olduğundan ciddi tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Eyni səs tərkibinə malik sözlərin əksmənalılığı dil faktı olaraq əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq Azərbaycan dilçiliyində müfəssəl, geniş və bitkin bir şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bu da mövzunun aktuallığını şərtləndirən ilkin, vacib və əsas cəhətdir. Buna görə də, məqalədə məhz Azərbaycan dilində eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin yaranma yollarının iki üsulu (leksik və morfoloji) tədqiqata cəlb olunub.

Burada Azərbaycan dilinin materialı üzərində iş aparılır. Məqalədə istifadə olunan dil faktları, yəni leksik və frazeoloji vahidlər Azərbaycan dilinin izahlı və frazeoloji lüğətlərindən, sinonim və antonimlər lüğətindən, eləcə də müxtəlif müəlliflərin bədii əsərlərinin mətnlərindən, habelə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində rast gəlinən əks mənə bildirən eyni səs tərkibinə malik dil faktlarından götürülmüşdür.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, leksik, frazeoloji vahidlər, morfoloji, əks mənalı söz.

Giriş. XIX əsrdə məşhur rus türkoloqlarından V.V.Radlov, N.İ.İlminskiy, İ.N.Berezin, N.A.Aristov, N.F.Katanov, XX əsrin əvvəllərində F.E.Korş, A.N.Samoyloviç, nisbətən sonralar V.A.Boqoroditski, E.E.Malov, İ.A.Batmanov və başqaları fundamental şəkildə məşğul olmuşlar. Ancaq bunların hamısının tədqiqatlarında türk dillərinin təsnifi məsələsi diqqət mərkəzində dayansa da, türk dillərində qədim dövrlərdən başlayaraq baş vermiş eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər diqqətdən kənarda qalmışdır. Bir sözlə, türkoloji dilçiliyin nəzəri məsələləri tədqiqatçıların tədqiqatlarında geniş yer alsada, lüğət tərkibində baş verən bir sıra hadisələr araşdırılmamışdır. Ona görə də nəinki XIX və XX əsrlərdə, hətta son dövrlərdə də bu istiqamətdə aparılmış tədqiqatlar türkoloqların diqqətini cəlb etməmişdir. Məhz məsələyə, problemə bu baxımdan yanaşmaq türkoloji dilçiliyin elmi-nəzəri cəhətdən zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

1. Leksik yolla əmələ gələn eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər

Leksik yolla əmələ gələn eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərə misallarla diqqət yetirək:

Buyurmaq

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişafında xüsusi rolu olan eyni səs tərkibinə malik *buyurmaq* feili izahlı lüğətdə verilən: *əmr etmək, hökm etmək* və bunun əksinə: *söyləmək, demək, təklif etmək* mənaları ilə əksmənalılıq yaradır. Feilin ifadə etdiyi əks mənalar və bu mənalara dair nümunələr aşağıdakılardır:

Əmr etmək, hökm etmək

Buyur! Misri qılınc deyərlər buna,

Sadiq yaşamışdır, ana yurduna.

Enantiosemiya hadisəsi əsasında yaranan eyni fonetik tərkibə malik *keçmək* feilinin: *yaşadığı, olduğu yeri dəyişmək, öz yerini dəyişmək* və *müəyyən müddət bir yerdə olmaq, qalmaq* mənaları sözdaxili antonimlik yaradır. Feilin əks mənalarına və bu mənalara dair nümunələrə nəzər yetirək:

1. Yaşadığı, olduğu yeri dəyişmək, öz yerini dəyişmək

[Çopo:] *Yaşayış şəraiti fənallaşdığı üçün Cəməsb ailəsini və əqrəbalarını götürərək Aran ölkəsinə keçir* [4, s. 655].

2. Müəyyən müddət bir yerdə olmaq, qalmaq

“*Dabbağ qəribə bir adam idi. Onun qırx illik ömrünün yarısı məhbəslərdə və sürgünlərdə keçmişdi*” [4, s. 655].

Qırmaq

Dilimizin lüğət tərkibini eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər hesabına zənginləşdirən *qırmaq* feilinin: *tez-tez yumub-açmaq, örtüb-açmaq* və birinci mənaya zidd: *gözlərini zilləyib baxmaq, gözünü çəkməmək* kimi əks mənaları var. Feilin ifadə etdiyi əks mənalar və bu mənalar ilə bağlı nümunələr aşağıdakılardır:

1. Tez-tez yumub-açmaq, örtüb-açmaq (gözü, kirpiyi)

Musa kişi dərinlərə getmiş, təkcə giləsi işıldayan gözlərini qırpırdı [5, s. 146].

2. Gözlərini zilləyib baxmaq, gözünü çəkməmək

“*Zeynəb də Nadirin kəmetinalığını gördükdə sakit oturub gözlərini qırpmayaraq otağın bucağında asılmış tüfəngin çaxmağına baxırdı*” [5, s. 146].

Qoxumaq

Ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin leksik yolla zənginləşməsində fəal iştirak edən eyni fonetik tərkibə malik *qoxumaq* feili: *müəyyən iy vermək* və bu mənanın əksinə: *pis iy vermək, üfunətlənmək, iylənmək* mənaları ilə sözdaxili əksmənalılıq yaradır. Bu feilin əks mənalarının işləndiyi nümunələrə nəzər yetirək:

1. Müəyyən iy vermək

Yaz ayları güllərin ətri müşk qoxuyurdu.

2. Pis iy vermək, üfunətlənmək, iylənmək

Pişiyin ağzı ətə çatmayanda deyər, qoxuyubdu [8, s. 101].

Qurtarmaq

Dilimizin lüğət tərkibini dialekt və şivələr hesabına zənginləşdirən eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər aşağıdakılardır:

Mərəkə (Dəvəçi)

Qrafik cəhətdən eyni olan *mərəkə* sözünün: *yığıncaq, məclis* və *dava-dalaş, qalmaqal* əks mənalarına və onlara müvafiq nümunələrə nəzər yetirək:

1. Yığıncaq, məclis (Bakı, Bərdə, Borçalı, Cəlilabad, Qazax, Laçın)

Getdix gördüx orda adam yığılıf, mərəkədi, kap ele:llər (Borçalı) [2, s. 352].

Gəldim yenə İrana, təzə mərəkə açdım,

İş tutmadı, çarəm kəsilib sonra uzaqlaşdım [7, s. 137].

Necə yaman olurmuş,

Yar olmayan mərəkə [9, s. 155].

2. Dava-dalaş, qalmaqal (Bakı, Bərdə, Qazax, Şəmkir, Tərtər, Tovuz)

Qoy mərəkeyi yola salax (Qazax).

Uğada adam yığışıb ki, mərəkədü [2, s. 352].

2. *Arıqlamaq* (Zərdab)

Sən laf sıpxıfsan [2, s. 33].

Vaz (Şəki, Culfa)

Forma, yazılış və tələffüz baxımından eyni olan *vaz* sözünün dialektoloji lüğətdə qeyd edilən “*keyfiyyətsiz, sapdan toxunmuş kobud ipək*” və “*keyfiyyətli ipək*” əks mənaları ilə bağlı nümunə verilmir.

Zor

Eyni fonetik tərkibə malik *zor* sözü iki əks mənə bildirir: *ağır, çətin* və *yaxşı*. Bu sözün əks mənalarına aid nümunələr aşağıdakılardır:

1. Ağır, çətin

Bu, çox zor işdi, öhdəsindən gəlməyəcəxsən.

2. Yaxşı

Köçüf gəlməkda laf zor iş görüfsən [2, s. 565].

Beləliklə, dialekt və şivələrimizdə eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin varlığı və dilimizin lüğət tərkibinin inkişafında bu sözlərin xüsusi rola malik olması dilçilikdə enantiosemiya hadisəsinə təsadüfi yanaşılmanın yanlış olduğunu göstərir.

1. Morfoloji yolla əmələ gələn eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər.

Müasir dilimizdə morfoloji yolla yeni sözlərin yaranma prosesi məhsuldardır. *“Morfoloji yolla sözlər, əsasən, sözdüzəldici şəkilçilərin vasitəsilə yaranır”* [13, s. 65].

Eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin yaranmasında morfoloji prosesin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada, köklərə şəkilçilər artırmaqla yeni düzəltmə sözlər əmələ gəlir.

Morfoloji yolla söz yaradıcılığını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Morfoloji yolla ad düzəldən şəkilçilər.

Bu üsulun özü də iki yerə ayrılır:

a) Adlardan ad düzəldən şəkilçilər [12, s. 409].

-ca, -cə şəkilçisi. Bu şəkilçinin iştirakı ilə yaranan eyni səs kompleksinə malik *acıca* sözünün iki əks mənası var: *bir qədər acı, azca acı, acı təhər* və *çox acı*. İstər izahlı lüğətdə, istərsə də istifadə olunan bədii ədəbiyyatda bu sözün əks mənalı ilə bağlı nümunələrə rast gəlinir.

-ıncı, -inci, -uncu, -üncü şəkilçisi. Bu şəkilçi vasitəsi ilə düzələn və sıra məzmunu bildirən eyni səs tərkibinə malik *axırıncı* sözünün izahlı lüğətdə: *bir şeyin sırasında sonuncu, ən axırdakı; ən axırda gələn və ən yeni, ən təzə, yenicə meydana çıxmış, son* əks mənalı qeyd olunur. Sözün ifadə etdiyi əks mənalara və bu mənalara aid nümunələrə nəzər yetirək:

1. Son nəticə

Axırıncı sözləri eşidəndən sonra müəllim hər şeyi anladı.

Günün axırıncı şəfəqi uca ağacların başını qızıl rəngində etmişdi və nazik yel yavaş-yavaş əsib yarpaqları tərpədir [9, s. 80].

2. Ən yeni, ən təzə, yenicə meydana çıxmış, son

Axırıncı moda. Texnikanın axırıncı nailiyyəti. Elmin axırıncı sözü [9, s. 80].

-li, -li, -lu, -lü şəkilçisi. Bu şəkilçinin iştirakı ilə yaranan eyni fonetik tərkibli *ikili* sözü izahlı lüğətə əsasən, *ikisi bir yerdə, ikilikdə* və *bir-birinə zidd iki müxtəlif keyfiyyəti ehtiva edən* əks mənalara malikdir. Bu sözün birinci mənasına dair izahlı lüğətdə nümunə verilsə də, ikinci mənaya dair nə izahlı lüğətdə, nə də bədii ədəbiyyatda nümunəyə rast gəlinir. *İkili* sözünün sözdaxili antonimlik yaradan mənalı aşağıdakılardır:

1. İkisi bir yerdə, ikilikdə

İkili yaşamaq, ikili gəzmək.

[Zeynalın] fikrində vardı ki, əvvəlcə bu ayrılmaq məsələsini, soyuqqanlıqla bir yerdə ikili qonuşub, çocuqlarının müqəddəratını öz aralarında həll etsinlər [9, s. 517].

2. Çox vaxt bir-birinə zidd iki müxtəlif keyfiyyəti ehtiva edən: ziddiyyətli

b) Feillərdən ad düzəldən şəkilçilər:

-ıq, -ik, -uq, -ük, -q, -k şəkilçisi. Bu şəkilçi vasitəsi ilə feildən düzələn eyni səs tərkibli *qoruq* sözü iki əks məna bildirir: *əkilməmiş yerlər (əkin, bostan, tarla, otlaq və s.)* və bu mənənin tam əksi olan *keçmişdə istifadə edilməsi qadağan olunmuş mülkədar yerləri*. Sözün əks mənalı və bu mənalara dair nümunələrə nəzər yetirək:

1. Əkilmiş yerlər (əkin, bostan, tarla, otlaq) və s.

İlxı qoruqdan qayıdırdı.

2. Keçmişdə istifadə edilməsi qadağan olunmuş mülkədar yerləri

[Gülsənəm:] Guya qızıl inək ağanın qoruğuna girmiş [5, s. 184].

2. Feil düzəldən şəkilçilər iki yerə ayrılır:

a) Adlardan feil düzəldən şəkilçilər:

-ar, -ər şəkilçisi. Ədəbi dilimizdə geniş istifadə dairəsinə malik olan eyni səs tərkibli *ağarmaq* feili bu şəkilçinin iştirakı ilə düzəlir və iki əks məna bildirir: *parıldamaq, rəngi açılmaq və rəngi*

getmək, solmaq, bozarmaq. Bu feilin sözdaxili antonimlik yaradan əks mənalarına və bu mənalara dair nümunələrə nəzər yetirək:

1. Parılda[maq], rəngi açıl[maq]

Çəngəl-bıçaqlar sürtüldükdən sonra ağardı.

Qab-qacaq yuyulduqdan sonra ağardı [9, s. 55].

2. Rəngi getmək, solmaq, bozarmaq

Parça yuyulan kimi ağardı [9, s. 55].

-al, -əl, -l şəkilçisi. Dilimizin lüğət tərkibinin öz daxili imkanları hesabına zənginləşməsində fəal iştirak edən eyni fonetik tərkibə malik *qaralmaq* feili bu şəkilçi vasitəsi ilə yaranır və *qaranlıqlaşmaq, tutulmaq* (hava, günəş, göy və s. haqqında), əksinə: *görünmək* (qara şey, qaraltı) əks mənalar ifadə edir. İzahlı lüğətdə *qaralmaq* feilinin əks mənaları aşağıdakı şəkildə verilir:

1. Qaranlıqlaşmaq, tutulmaq (hava, günəş, göy və s. haqqında)

Bu zaman hava yavaş-yavaş qaralmağa başladı.

Göyün üzü qaralmış və bərk külək əsməyə başlamışdı.

Hamısı ... bizim həyatimizi isindirən bir azad günəşin qaralmaması üçün öz həyatlarını fəda verdilər [5, s. 51].

2. Görünmək (qara şey, qaraltı haqqında)

Qaralan təpədən quş uçdu.

-lan, -lən şəkilçisi. Adlardan feil düzəldən bu şəkilçi müasir ədəbi dilimizdə işlənən eyni səs tərkibinə malik əks mənalı *abırlanmaq* və *lələklənmək* feillərinin yaranmasında iştirak edir. *Abırlanmaq* feili iki əks məna bildirir: *bərk danlanmaq, töhmətlənmək, məzəmmətlənmək* və *layiqli bir şəkil almaq, düzəlmək, lazımi şəkə düşmək*. İzahlı lüğətdə olduğu kimi, bədii ədəbiyyatda da tədqiqatın obyekti ilə bağlı nümunələrə rast gəlinir.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə əsasən, eyni səs tərkibinə malik *lələklənmək* feili “*lələyi görünməyə başlamaq, lələyi çıxmaq*” və birinci mənaya zidd “*lələyi tökülmək, lələyi düşmək*” mənaları ilə əksmənalılıq yaradır. Bədii ədəbiyyatda feilin ifadə etdiyi əks mənalarla bağlı nümunəyə rast gəlinmir və yalnız izahlı lüğətdə verilən nümunələr qeyd olunur:

1. Lələyi çıxmaq

Cücənin lələkləri göründü [5, s. 254].

2. Lələyi tökülmək, lələyi düşmək

Xəstə toyuq lələkləndi [5, s. 254].

-laş, -ləş şəkilçisi. Eyni səs tərkibinə malik əks mənalı *sözləşmək* feili bu şəkilçi vasitəsi ilə yaranıb, “*bir-birilə danışib razılığa gəlmək, razılaşmaq, müəyyən qərara gəlmək; qərarlaşmaq*” və əksinə “*aralarında söz olmaq, davaları, mübahisələri düşmək, söyüşmək, sözə gəlmək*” kimi əks mənalarla malikdir. Feilin əks mənaları və bu mənalarla dair nümunələr aşağıdakılardır:

1. Bir-birilə danışib razılığa gəlmək, razılaşmaq, müəyyən qərara gəlmək; qərarlaşmaq

Elçilər sözləşib evə qayıdılar. Qurbanquluğa xəbər verirlər ki, ona bir qız almışlar [12, s. 151].

[Babəklə Cavidan] sözləşdilər, səhər açılarda Babək də onlarla birlikdə yola çıxdı [6, s. 151].

2. Aralarında söz olmaq, davaları, mübahisələri düşmək, söyüşmək, sözə gəlmək

[Səfi bəy:] Dayı, deyəsən, yenə Şəmsi ilə sözləşmişən, çox hirsli gedirdi, mənə də məhəl qoymadı [6, s. 151].

Kərimov Aydınla sözləşəndən sonra özünü qalib hiss edir [6, s. 151].

- b) Feillərdən feil düzəldən şəkilçilər:

-dır, -dir, -dur, -dür şəkilçisi. Bu şəkilçi acımaq feilindən eyni səs tərkibinə malik *acıqdırmaq* feilini düzəldir. Bu feil iki əks məna bildirir: *ac qoymaq* və *istaha gətirmək, istaha gətirməsinə səbəb olmaq*. Nə izahlı lüğətdə, nə də istifadə edilən bədii ədəbiyyatda *acıqdırmaq* feilinin mənaları ilə bağlı nümunəyə rast gəlinir. Məhz bu fakt həmin feilin ədəbi dildə az işləndiyini göstərir:

1. Ac qoymaq

2. İştaha gətirmək, iştaha gətirməsinə səbəb olmaq

-ıl, -il, -ul, -ül şəkilçisi. Bu şəkilçi vasitəsi ilə aşır[maq] feilindən yazılışca eyni, mənaca əks olan *aşırıl[maq]* feili düzəlir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, bu feil *minmək* və əksinə, *üzərindən atılıb düşmək*, *aşmaq* kimi əks mənalara malikdir. Feildən yaranan eyni səs tərkibli feilin əks mənaları və bu mənalara dair nümunələr aşağıdakılardır:

1. Minmək

Rüstəm atını hündür bir daşa çəkib, onun üstünə aşırıldı [3, s. 152].

2. Üzərindən atılıb düşmək, aşmaq

Atdan aşırılıb düşmək.

-ır, -ir, -ur, -ür şəkilçisi. Bu şəkilçisinin köməyi ilə yaranan eyni səs tərkibli *aşırmaq* feilinin: *qaldırıb qoymaq*, *yükləmək* və *endirmək*, *düşürmək*, *salmaq* əks mənaları var. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində qeyd edilən feilin aşağıdakı mənaları əksmənalılığa xidmət edir:

1. Qaldırıb qoymaq, yükləmək

Yükü atın belinə aşırmaq. Yeşiyi dalına aşırmaq [3, s. 153].

2. Endirmək, düşürmək, salmaq

Bir az keçmiş kolların arasından güllələr açıldı. Birinci güllə zənbərəkçini aşırıb (endirmək mənasında) dəvədən saldı [3, s. 153].

-ış, -iş, -uş, -üş şəkilçisi. Bu şəkilçi ilə yaranan eyni səs tərkibinə malik *görülmək* feili dilimizdə geniş işlənmə xüsusiyyətinə malik olub, *əl verib salamlaşmaq*, *hal-əhval soruşmaq* və *əl verib sağollaşmaq*, *xudahafizləşmək* kimi əks mənalar bildirir. Eyni fonetik tərkibə malik feilin ifadə etdiyi əks mənalara və bu mənaların işləndiyi nümunələrə nəzər yetirək:

1. Əl verib salamlaşmaq, hal-əhval soruşmaq

Üç həftə əvvəl Mehriban bütün fəlakətlərinə [Naşad əfəndinin] səbəb olduğunu söylədikdə Səlim onunla xüsusi sürətdə görüşmüşdü.

Yoldaşları Eldarla köhnə və yaxın bir dost kimi görüşdülər [4, s. 266].

2. Əl verib sağollaşmaq, xudahafizləşmək

Ev sahibləri ilə görüşdüm, salamatlaşdım, mənzil haqqını artıqlığa verdim və çıxdım küçəyə [4, s. 266].

Görüşüb qocadan ayrıldı Polad,

Yollarda quş kimi açdı qol-qanad [4, s. 266].

-ın, -in, -un, -ün şəkilçisi. Sözdaxili əksmənalılıq yaradan *keçinmək* feili bu şəkilçinin vasitəsi ilə yaranıb, *dolanmaq*, *yaşamaq*, *güzəran etmək* və əksinə, *ölmək* mənaları ilə əks mənə yaradır. Dilimizin izahlı lüğətində feilin zidd mənaları və bu mənalar ilə bağlı verilən nümunələrə diqqət yetirək:

1. Dolanmaq, yaşamaq, güzəran etmək

Kərim baba naxırı saxladığı, otardığı üçün aldığı cüzi aylıq ilə keçinirdi [4, s. 654].

[Məsmənin] maaşı da yaxşı imiş. Firavanlıq ilə keçinir imiş [4, s. 654].

2. Ölmək

Səhər üzü idi, dağlardan əsən sübh küləyinin nəfəsi [şairi] üşüdür, Afaq isə artıq keçinirdi [4, s. 654].

-ır, -ir, -ur, -ür şəkilçisi. Bu şəkilçi ilə yaranan və dilimizin lüğət tərkibində xüsusi yer tutan eyni fonetik tərkibli *keçirmək* feili: *yönəldərək*, *istiqlətləndirərək bir yerdən keçib getməsinə* və ya *bir yerə keçməsinə kömək etmək*, ya *keçməyə məcbur etmək* və əksinə, *bir müddət bir yerdə yaşamaq*, *olmaq*, *qalmaq* kimi əks mənalara malikdir. Eyni formaya malik feilin əks mənaları və onlara dair nümunələr aşağıdakılardır:

1. Yönəldərək, istiqamətləndirərək bir yerdən keçib getməsinə və ya bir yerə keçməsinə kömək etmək, ya keçməyə məcbur etmək

Rüstəm kişi maşını kəndarası küçələrdən keçirib, palçıqlı araba yoluna çıxdı [4, s. 654].

2. Bir müddət bir yerdə yaşamaq, olmaq, qalmaq

Onlar yay fəslini yaylaqda keçirəcəkmış.

Beləliklə, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin zənginləşmə prosesində iştirak edən, morfoloji yolla yaranan eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər leksik yolla yaranan eyni səs tərkibli, əks mənalı sözlərlə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Enantiosemiya hadisəsi olan sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edən şəkilçilər içərisində kəmiyyət baxımından adlardan və feillərdən eyni səs tərkibinə malik əks mənalı düzəltmə feillər düzəldən şəkilçilər çoxluq təşkil edir və bu enantiosemiyanın dilimizin daxili inkişaf qanununa uyğun tarixi hadisə olduğunu sübuta yetirir.

Nəticə. Nəticə olaraq qeyd edək ki, dialekt və şivələrimizdə eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlərin varlığı və dilimizin lüğət tərkibinin inkişafında bu sözlərin xüsusi rola malik olması dilçilikdə təsadüfi yanaşmanın yanlış olduğunu göstərir;

Dilimizdə sintaktik yolla eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi rol oynayır. Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin sintaktik yolla eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər hesabına zənginləşməsində feillər üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan dilində eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər başqa dillərdən alınan sözlər hesabına da yaranır və dilimizin lüğət tərkibini sözdaxili əksmənalılıq yaradan alınma sözlər hesabına inkişaf etdirir. Leksik-morfoloji üsulla yaranan eyni səs tərkibli, əks mənalı sözlər leksik-semantik üsulla alınan alınma sözlərlə müqayisədə çoxluq təşkil edir. Alınmaların hər iki qrupunda ərəb dilinə məxsus eyni səs tərkibinə malik əks mənalı sözlər üstünlük təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Araz M. Seçilmiş əsərləri: 2 cildə. II c., Bakı: Lider, 2004, 232 s.
2. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 568 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə. III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
6. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə. IV c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr: 3 cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 424 s.
8. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr: 3 cildə. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 408 s.
9. Cavad Ə. Seçilmiş əsərləri: 5 cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
10. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. II hissə: Leksika, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
11. Hüseynova M.N. Müasir Azərbaycan dili: Aşıq və el şairlərinin yaradıcılığında dialektizmlərin öyrədilməsinə dair (Dərələyöz mahalı üzrə): Metodik vəsait. Bakı: Vətən, 2015, 52 s.
12. Xəlilov B.Ə. Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442 s.
13. Məmmədov N.N. Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsasları. Bakı: Maarif, 1971, 367 s.
14. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 456 s.
15. Şaiq A. Seçilmiş əsərləri: 3 cildə. III c., Bakı: Avrasiya Press, 2005, 536 s.
16. Ulutürk X.R. Seçilmiş əsərləri: II cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
17. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri: 4 cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 264 s.
18. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri: 4 cildə. IV c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 400 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ismayilzulfiyye@yahoo.com

Zulfiyya Ismayil

LEXICAL AND MORPHOLOGICAL WAY OF FORMING ANTONYMS WITH THE SAME SOUND COMPOSITION IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

The article comprehensively examines the methods of forming words with identical sound composition in the Azerbaijani language that possess opposing meanings. In the field of linguistics, it is known that the systematic and scientific study of antonymous words with the same sound composition has gained great relevance and scientific significance. Since this important phenomenon is also characteristic of the Azerbaijani language, it has been a serious subject of research. Although the antonymy of words with the same sound composition is an important linguistic fact, it has not been studied in depth, widely, or exhaustively in Azerbaijani linguistics. The relevance of the topic is determined by this main, important, and fundamental aspect. Therefore, the article examines two ways (lexical and morphological) of forming words with the same sound composition in the Azerbaijani language that are opposite in meaning.

Here, work is underway on materials in the Azerbaijani language. The linguistic facts utilized in the article, specifically lexical and phraseological units were derived from explanatory and phraseological dictionaries of the Azerbaijani language, dictionaries of synonyms and antonyms, literary works of diverse authors, as well as linguistic facts with identical sound composition and opposing meanings found in dialects and subdialects of the Azerbaijani language.

Keywords: *Azerbaijani language, lexical and phraseological units, morphological, antonym.*

Зульфия Исмаил

ЛЕКСИКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ АНТОНИМОВ С ОДИНАКОВЫМ ЗВУКОВЫМ СОСТАВОМ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье подробно исследуются способы образования в азербайджанском языке противоположных по значению слов с одинаковым звуковым составом. Известно, что в области языкознания системное и научное изучение антонимичных слов с одинаковым звуковым составом приобрело большую актуальность и научную значимость. Этот важный феномен стал серьезным объектом исследования, поскольку он характерен и для азербайджанского языка. Хотя антонимия слов с одинаковым звуковым составом является важным лингвистическим фактом, в азербайджанской лингвистике она подробно, широко и исчерпывающе не изучена. Это основной, важный и основополагающий аспект, определяющий актуальность темы. Поэтому в статье рассматриваются два способа (лексический и морфологический) образования противоположных по значению слов с одинаковым звуковым составом в азербайджанском языке.

Здесь ведется работа над материалами на азербайджанском языке. Используемые в статье языковые факты, то есть лексические и фразеологические единицы, взяты из толковых и фразеологических словарей азербайджанского языка, словарей синонимов и антонимов, а также из текстов литературных произведений различных авторов, а также из языковых фактов с одинаковым звуковым составом и противоположными значениями, встречающихся в диалектах и говорах азербайджанского языка.

Ключевые слова: *азербайджанский язык, лексические и фразеологические единицы, морфологический, антоним.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 18.01.2025

Son variant 07.02.2025